

Royal Netherlands Academy of Arts and Sciences (KNAW) KONINKLIJKE NEDERLANDSE AKADEMIE VAN WETENSCHAPPEN

Joodse Nederlanders, Nederlandse joden en joden in Nederland 1870-1940

Blom, J.C.H.; Cahen, J.J.

published in

Geschiedenis van de Joden in Nederland
1995

[Link to publication in KNAW Research Portal](#)

citation for published version (APA)

Blom, J. C. H., & Cahen, J. J. (1995). Joodse Nederlanders, Nederlandse joden en joden in Nederland 1870-1940. In *Geschiedenis van de Joden in Nederland* (pp. 245-250).

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the KNAW public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain.
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the KNAW public portal.

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

E-mail address:

pure@knaw.nl

JOODSE NEDERLANDERS, NEDERLANDSE JODEN EN
JODEN IN NEDERLAND (1870-1940)

J.C.H. BLOM EN J.J. CAHEN

7 *Joodse Nederlanders, Nederlandse joden en joden in Nederland (1870-1940)**

Gedurende de halve eeuw na 1870 maakte Nederland een proces van versnelde verandering, expansie en bloei door. Dat gold voor vrijwel alle sectoren van de samenleving. Economische groei en industrialisatie leidden tot toenemende welvaart, waaraan ook de onderste lagen van de bevolking steeds meer deel hadden. De sociale structuur kreeg als gevolg van het heersende moderne kapitalisme meer kenmerken van een klassensamenleving zonder dat de standsaspecten verdwenen. Politiek trad een proces van democratisering op, waarbij eerst de middengroepen en daarna de arbeidende bevolking via massaorganisaties invloed gingen uitoefenen. Nationalisme en sterk aangezette gevoelens van nationale eigenheid gingen hand in hand, zowel met een verdere vormgeving van de segmentering van de samenleving (die later verzuiling ging heten) als met versterkte internationale oriëntatie op allerlei gebied. Cultureel was er sprake van een periode van opmerkelijke prestaties in wetenschap en kunst.

Toen de Europese wereld met de eerste wereldoorlog in een diepgaande crisis geraakte, die in vele verschijningsvormen in feite tot na 1945 voortduurde, nam ook in Nederland deze dynamiek af. Toch leidde dat niet tot een tijdvak van volkomen stagnatie. Juist omdat Nederland buiten de eerste wereldoorlog was gebleven, zijn de twee decennia na 1918 eerder te kenschetsen als jaren van consolidatie en geleidelijke uitbouw van het bereikte langs inmiddels min of meer gebaande paden. In het burgerlijk-verzuilde Nederland drongen de meeste effecten van de Europese crisis (de economische depressie van de jaren dertig was een belangrijke uitzondering) slechts in getemperde vorm door. Mede daardoor kwam ondanks alle voortekenen de inval van het nationaal-socialistische Duitsland in mei 1940 voor de meeste Nederlanders als iets onverwachts en in ieder geval als een grote schok.

Deze dynamiek sinds 1870 gold vanzelfsprekend ook voor de joodse bevolkingsgroep in Nederland. In dat jaar 1870 was na lang delibereren een nieuwe kerkelijke organisatie in het Portugees-Israëlitisch Kerkgenootschap en het Nederlands-Israëlitisch Kerkgenootschap tot stand gekomen, die paste bij de in 1848 afgekondigde volledige scheiding van Kerk en staat. De in 1874 tot opperrabijn van het ressort Noord-Holland benoemde J.H.

Dünner zou samen met uit de gegoede bourgeoisie afkomstige parnassijns voor lange tijd een stempel zetten op het religieuze en kerkelijke leven. Het werd gekenmerkt door een opmerkelijk samengaan van orthodoxie in de godsdienst, een 'net' verloop van de dienst en het accepteren van een slechts in zeer beperkte mate inachtnemen van de joodse leefregels door grote groepen aangeslotenen. Van groot belang was voorts dat de dynamiek in de samenleving nu zowel voor de joodse bevolkingsgroep als geheel als voor elk individu en elke subgroep afzonderlijk werkelijk mogelijkheden tot ontplooiing ging bieden. De juridische emancipatie van 1796 had lange tijd maar een beperkt aantal joden, meestal afkomstig uit de sociale en intellectuele bovenlaag, gelegenheid geboden tot actieve deelname aan het economische, politieke, maatschappelijke en culturele leven. De massa, het joodse proletariaat, was daarentegen vooral in Amsterdam in een met de situatie uit het ancien régime vergelijkbare, geïsoleerde positie gebleven. Dat werd nu anders. De emancipatie kreeg voor vrijwel allen een economische, sociale en culturele dimensie. Er was sprake van sterke tendensen tot assimilatie, acculturatie en integratie.

Dit alles kon vele vormen aannemen. Als uitersten konden joden enerzijds volledig opgaan in de samenleving met verlies van joodse identiteit, en anderzijds kiezen voor bewuste handhaving en diepgaande beleving van de orthodoxie in eigen kring. Daartussen vertoonden zich vele variaties en combinaties van bindingen zowel met (groepen uit) de samenleving als met de joodse traditie en herkomst. Het werd in toenemende mate moeilijk te spreken van 'de' sefardische en asjkenazische joden. Differentiatie, ja versplintering was karakteristiek. Zo was er zowel sprake van interne bloei van typisch joods leven als van door individuele joden geleverde opmerkelijke bijdragen aan de samenleving in al haar facetten zonder dat daaraan altijd een typisch joods karakter kon worden toegeschreven. Evenals bij de diverse christelijke bevolkingsgroepen was secularisatie een opvallend en dominant verschijnsel.

Toch kende het assimilatieproces, dat daar hand in hand mee ging, zijn grenzen. Slechts weinigen gingen bijvoorbeeld via doop en gemengd huwelijk volkomen en onherkenbaar op in de Nederlandse samenleving. Voor vrijwel allen bleef, al of niet in bewust-joodse of antisemitische toonzetting, het jood-zijn of de joodse herkomst een belangrijk kenmerk. Ook wie zich bewust wilde assimileren en zijn of haar jood-zijn wilde afleggen, werd er herhaaldelijk door de rest van de maatschappij aan herinnerd. Ook binnen de joodse gemeenschap kon de betiteling 'assimilant' een negatieve betekenis krijgen. Van een echt 'joods vraagstuk' was echter geruime tijd nauwelijks sprake. Dat was vooral een buitenlands verschijnsel, dat overigens wel, naast het religieuze bewustzijn en de gevoelens van solidariteit met elders vervolgde joden, tot een nieuwe vorm van zionistisch joods bewustzijn kon leiden. Pas de komst van grote groepen

joodse vluchtelingen uit Oost-Europa sinds de eerste wereldoorlog en vooral uit Duitsland in de jaren dertig leidde tot een grotere gevoeligheid voor joodse herkomst en joodse problematiek in Nederland zelf en tot een confronteren van ook de gesecculariseerde en assimilerende joden met hun kennelijk onontkoombare joodse identiteit.

Demografie

De joden vormden numeriek maar een kleine minderheid in de Nederlandse samenleving, zelden meer dan 2% van de bevolking. Bij de nadere beschrijving en interpretatie van de demografische ontwikkelingen, waarin het werk van E. Boekman¹ uit 1936 nog altijd een centrale plaats inneemt, zijn de meeste gegevens afkomstig van de tienjaarlijkse volkstellingen. In die gegevens zijn (de) joden terug te vinden als diegenen die volgens eigen opgave behoorden tot het Portugees-Israëlitisch Kerkgenootschap en het Nederlands-Israëlitisch Kerkgenootschap. Dat beperkt de betekenis van deze cijfers indien men het begrip jood ruimer wil opvatten, zeker als in de loop van de twintigste eeuw het proces van secularisatie nadrukkelijk zichtbaar wordt in de groei van de onkerkelijkheid in Nederland. Daar staat tegenover dat ook joden van wie de binding met de godsdienst een zeer oppervlakkige werd, zich waarschijnlijk nog lange tijd als 'Israëliet' zijn blijven beschouwen en als zodanig opgaven. In het dagelijks leven betekende dit veelal dat zij deel uitmaakten van een joodse subcultuur waarin sommige joodse gewoonten en hoogtijdagen in gemeenschappelijke of particuliere kring in ere werden gehouden.

Hierbij dient opgemerkt te worden dat het moeilijk is een nauwkeurig onderscheid te maken tussen de verschillende gradaties van intensiteit waarin joden hun jodendom beleefden, zich bij een specifieke joodse gemeente aangesloten beschouwden of, nog algemener, zich bij de joodse gemeenschap betrokken voelden. Specifiek religieus valt dit al in de tweede helft van de negentiende eeuw waar te nemen, toen men voor de joodse hoogtijdagen Rosj ha-Sjana en Jom Kippoer extra ruimten moest huren omdat de synagogen niet genoeg plaats boden, terwijl op gewone zaterdagen de diensten, om niet te spreken van de dagelijkse diensten, niet (meer) intensief bezocht werden. Sommige joden verkozen de synagoge in het geheel niet te bezoeken of alleen de avond voor Jom Kippoer, 'ingående Jom Kippoer', omdat die avond het begin vormt van de belangrijkste joodse hoogtijdag. Zo waren – en zijn er overigens – talrijke schakeringen en niet alleen in religieuze zin. Er was inderdaad in sommige gevallen sprake van volledige assimilatie van joden en misschien ook wel van volledige acceptatie door de niet-joodse omgeving, maar het is beter om ervan uit te gaan dat joden in Nederland in de hier behandelde periode op

allerlei niveaus met hun niet-joodse burens omgingen. De joodse gemeenschap zelf kan wat betreft enkele grondslagen, zoals besnijdenis, huwelijk en begravenis, wel hecht worden genoemd, maar liet verder talloze variaties van intensiteit zien, die slechts gedeeltelijk in de nu volgende demografische beschrijving te vatten zijn.

Tabel 1 *Aantal joden in Nederland*

	Nederlands-Israëlitisch Kerkgenootsch.	Portugees-Israëlitisch Kerkgenootsch.	Totaal	% van de Ned.bevolk.	Groei % Israëlieten	Groei % Ned.bevolk.
1869	64 478	3525	68 003	1,90	-	-
1879	78 075	3618	81 693	2,04	20,13	12,10
1889	92 324	5070	97 324	2,15	19,13	12,43
1899	98 343	5645	103 988	2,04	6,85	13,14
1909	99 785	6624	106 409	1,81	2,32	14,77
1920	109 293	5930	115 223	1,68	8,29	17,19
1930	106 723	5194	111 917	1,41	-2,87	15,59

Bron: E. Boekman, *Demografie van de Joden in Nederland* (Amsterdam 1936); Ph. van Praag, 'Demografische ontwikkeling van de Joden in Nederland', *Mens en Maatschappij* 47 (1972) 167-183; R. Cohen, 'Boekman's Legacy: historical demography of the Jews in the Netherlands', in J. Michman en T. Levie, *Dutch Jewish History* 1 (Jeruzalem 1984) 519-540.

Het tijdvak 1870-1940 als geheel laat een duidelijke groei van de joodse bevolking zien: van ongeveer 68 000 in 1869 tot een top van ruim 115 000 in 1920 en daarna nog altijd bijna 112 000 in 1930 (Tabel 1). Ook als percentage van de Nederlandse bevolking is aanvankelijk sprake van groei van 1,9 in 1869 naar 2,15 in 1889. Daarna zet echter een daling in tot 1,41% in 1930. Binnen deze joodse bevolkingsgroep bleef het aandeel van het Portugees-Israëlitisch Kerkgenootschap, de sefardische joden, gering (ongeveer 5%). De snelle groei tussen 1869 en 1889, sneller dan die van de bevolking van Nederland als geheel, is opmerkelijk. Het is niet duidelijk wat daarvan de oorzaak is. Immigratie lijkt in het licht van de beschikbare gegevens niet van doorslaggevende betekenis te zijn geweest. Wellicht is het in deze jaren vergelijkenderwijze hoge geboortecijfer gecombineerd met een lage (zuigelingen)sterfte als gevolg van de bloei van het diamantvak